

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1975

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΠΑΝ. ΖΕΠΟΥ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.— Περὶ τοῦ ψευδο-ἀριστοτελικοῦ βιβλίου «Περὶ Πνεύματος», τοῦ **Χάρη Τούλ**. Ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἀκαδημίας κ. Γ. Ν. Θεοδωρακοπούλου*.

Ἡ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ὑποβληθεῖσα ἐργασία τοῦ καθηγητοῦ κ. Χ. Τούλ ἀφορᾷ μίαν νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ψευδο-ἀριστοτελικοῦ βιβλίου Περὶ Πνεύματος. Τοῦτο εἶναι ἐν ἐκ τῶν 1000 βιβλίων, τὰ ὁποῖα, ὡς λέγεται, ἀπεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονικοῦ τοῦ Ροδίου εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Διότι πράγματι ἀναφέρεται εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἀριστοτελικῶν βιβλίων τοῦ Πτολεμαίου Χέννου, ὅστις ἐξαρκᾶται ἐκ τοῦ Ἀνδρονικοῦ ἢ τοῦλάχιστον τοῦ Ἐρμίππου. Ἀντιρρήσεις διὰ τὴν γνησιότητά του, ὡς φαίνεται, δὲν ἐξεφράσθησαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, καίτοι θὰ ἦτο εὔκολον νὰ ἀποδειχθῇ τὸ ὑποβολιμαῖον αὐτοῦ. Τὸ 1854 ὁ V. Rose, γνωστὸς διὰ τὰς μελέτας του περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, τὸ ἐξαρκητήρισε ὡς ψευδεπίγραφον, στηριχθεὶς ἰδίως εἰς τὸ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου ἐγνώριζε τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἀρτηριῶν καὶ φλεβῶν, τὴν ὁποίαν ὁ φιλόσοφος ἠγνόει εἰς τὰ ἀποδεδειγμένως γνήσια ἔργα του. Ἡ γνώμη του ἐγένετο κατόπιν ἀποδεκτὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας E. Zeller καὶ ἔκτοτε ἐπεκράτησε γενικῶς. Ἐν συνεχείᾳ ὁ F. Neustadt τὸ 1909 ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν πολλῶν συμπτώσεων μεταξὺ τῶν γνωμῶν τῶν ἐκτιθεμένων ἐν τῷ Περὶ Πνεύματος καὶ τῶν δοξασιῶν τῆς πνευματικῆς Σχολῆς τῆς Ἰατρικῆς. Ὑπέθεσε μάλιστα ὡς συγγραφέα τοῦ βιβλίου τὸν ἰδρυτὴν τῆς Σχολῆς ταύτης Ἀθηναῖον τὸν Ἀτταλιώτην. Ἡ βασικὴ ὁμῶς ἐργασία περὶ

* J. N. THEODORAKOPOULOS, *Die pseudo - aristotelische Schrift «De Spiritu»* von Ch. Toole.

τοῦ βιβλίου εἶναι ἢ τοῦ W. Jaeger, τοῦ γνωστοῦ μελετητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ συγγραφέως τοῦ *Paideia*. Τόσον κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τῆς στερεοτύπου ἐκδόσεως Teubner, ὅσον καὶ ἐν ἰδιαίτερά ἐργασίᾳ εἰς τὸ περιοδικὸν *Hermes* τὸ 1913, ἐξέθεσε μετὰ μεγάλης σαφηνείας καὶ πειστικότητος τὰς ἀπόψεις του, αἵτινες ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον εἰσέτι ἰσχύουσαι. Ἐν πρώτοις ἀπορρίπτει τὴν γνώμην τοῦ Neustadt ὅτι ὁ Ἀθήναιος ὑπῆρξεν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Περὶ Πνεύματος. Ἀντιθέτως, τὸ πλῆθος τῶν ἀτελῶν καὶ συγκεχυμένων ἀνατομικῶν καὶ φυσιολογικῶν γνώσεων, τὸν ᾠδήγησαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου δὲν ἦτο ἰατρός, ἀλλὰ φιλόσοφος. Ὡς τοιοῦτος δὲ ἀνῆκεν εἰς τὴν Περιπατητικὴν Σχολήν, διότι ὁ σκοπὸς τῆς πραγματείας του ἦτο νὰ ἀντικρούσῃ τὰ εὐρήματα καὶ τὰ συμπεράσματα τῶν κορυφαίων ἀνατόμων καὶ φυσιολόγων τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς, ἧτοι τοῦ Ἡροφίλου καὶ τοῦ Ἐρασιστράτου. Διότι πράγματι διὰ τῶν ἐρευνῶν καὶ ὑποθέσεων τούτων ἐκλονίζετο ἡ βασιμότης πολλῶν ἀριστοτελικῶν δοξασιῶν ἐν σχέσει πρὸς διαφόρους βιολογικὰς λειτουργίας. Τὸ κυριώτερον δὲ σημεῖον τῆς συγκρούσεως ἦτο ἡ μεταφορὰ τῶν αἰσθητικῶν, κινητικῶν καὶ ψυχικῶν λειτουργιῶν ἐκ τῆς καρδίας, ὅπου τὰς ἐτοποθέτει ὁ φιλόσοφος, εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ εἰς τὰ νεῦρα, ὅπως ἀπέδειξαν αἱ νεώτεραι ἀνατομικαὶ ἐρευναι. Ἐκ παραλλήλου δὲ ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου ἀντικρούει καὶ διαφόρους στωϊκὰς ἀντιλήψεις, ἰδίως τὰς ἀφορώσας τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς καὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ πνεύματος, διότι καὶ αὗται ἀντέβαινον πρὸς τὰ ἀριστοτελικά δόγματα. Ἐκ τοῦ ὅτι λοιπὸν τὸ Περὶ Πνεύματος ἀντικρούει κατὰ κύριον λόγον τοὺς προαναφερομένους μεγάλους ἀνατόμους, καθὼς καὶ τὰς ἀντιλήψεις τῆς παλαιᾶς Στοᾶς, ὁ W. Jaeger ἐπρότεινεν ὡς πιθανὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 3ου αἰῶνος π. Χ.

Ὁ κ. Χ. Τοῦλ διὰ τῆς παρουσίας ἐργασίας του ἐν γένει δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῶν συμπερασμάτων τῆς θεμελιώδους ἐργασίας τοῦ W. Jaeger. Ἐπεζήτησεν ὅμως νὰ τὴν συμπληρώσῃ διὰ πληρεστέρων, ἰατρικῶν ἰδίως, τεκμηρίων, τὰ ὅποια εἴτε δὲν ἠδυνήθη ὁ Jaeger νὰ χρησιμοποιήσῃ, εἴτε δὲν τὰ ἐξετίμησε δεόντως. Ἐν πρώτοις ὁ κ. Χ. Τοῦλ ἐπεδίωξε νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερον τὸν βαθμὸν τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ Περὶ Πνεύματος ἀπὸ τῶν βιολογικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς ταύτης προέκυψε σαφῶς ἡ στενοτάτη ἐξάρτησις τοῦ βιβλίου ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔργων τοῦ φιλοσόφου. Τίθεται ἐπομένως τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσον θὰ ἦτο δυνατόν διὰ τὸν συγγραφέα τοῦ βιβλίου νὰ συμβουλευέται ἐξακολουθητικῶς τὰ βιολογικὰ ταῦτα ἔργα, πρὸ τῆς γενικῆς ἐκδόσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Ροδίου περὶ τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰῶνος π. Χ.

Ἐξ ἄλλου ἡ πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ Ἡροφίλου καὶ τοῦ Ἐρασιστράτου, παρὰ τὸ ὅτι οὗτοι δὲν ἀναφέρονται ὀνομασί, ἀλλὰ μόνον ὁ σύγχρονος ἱατρὸς Ἀριστογένης, ἐπέβαλε καὶ τὴν ἀναζήτησιν τῶν δοξασιῶν τοῦ περιπατητικοῦ Στράτωνος. Διότι ὁ Ἐρασιστράτος κατὰ τὴν διατύπωσιν τῶν φυσιολογικῶν θεωριῶν του ἐπηρέασθη ἰσχυρῶς ὑπὸ τοῦ προαναφερθέντος. Μεταξὺ τῶν καταπολεμουμένων ὑπὸ τοῦ Περί Πνεύματος θεωριῶν τοῦ Ἐρασιστράτου εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐμφύτου θερμοῦ καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς ζωικῆς θερμότητος καὶ τῆς λειτουργίας τῆς πέψεως εἰς τὴν διακίνησιν τοῦ πνεύματος. Ἡ θεωρία ὅμως αὕτη ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν γνώμην τοῦ φιλοσόφου, ὅπως καὶ ἡ ἄλλη δοξασία τοῦ Ἐρασιστράτου, ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι ἐπίκτητον καὶ ἀναγεννᾶται ὑπὸ τῆς ἀναπνοῆς. Ἐξ ἄλλου ἀντίκειται εἰς τὴν γνώμην τοῦ φιλοσόφου ἡ ἀντίληψις αὐτοῦ περὶ τῆς ἀσυνεχείας τῆς ὕλης, δι' ἧς καθίσταται δυνατὴ ἡ διάβασις τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ἀέρος διὰ τοῦ τοιχώματος τοῦ ἀγγείου κατὰ διαπίδυσιν. Ἐπίσης ἡ ἀπόδοσις τῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης καὶ τῆς θρέψεως ὑπὸ τοῦ Ἐρασιστράτου (καὶ τοῦ Στράτωνος) εἰς τὴν τάσιν πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν κενῶν καὶ οὐχὶ εἰς ἐλκτικὴν τινα δύναμιν τοῦ ὄργανισμοῦ ἢ τῶν καθ' ἕκαστα ὀργάνων, ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν τελεολογίαν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὡς ἐλέχθη ὅμως, τὸ Περί Πνεύματος στρέφεται καὶ ἐναντίον ὠρισμένων στωϊκῶν δοξασιῶν, ὡς λ. χ. τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς ψυχῆς ὡς μίγματος πυρὸς καὶ πνεύματος καὶ τῆς δημιουργίας αὐτῆς μετὰ τὴν καταβολὴν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ τῆς συγχύσεως τῶν βασικῶν στοιχείων μετὰ τῶν θεμελιωδῶν ποιότητων αὐτῶν. Παρέστη ὅθεν ἡ ἀνάγκη διὰ τὸν κ. Χ. Τοῦλ νὰ ἀνατρέξῃ καὶ εἰς τὰς σχετικὰς στωϊκὰς δοξασίας. Ἐκ τῆς ἀναδρομῆς ὅμως αὐτῆς συνεπέραναν ὅτι πιθανῶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου δὲν εἶχε μόνον γνῶσιν τῶν ἔργων τῶν ἐκπροσώπων τῆς παλαιᾶς Στοᾶς, ἀλλ' ἴσως καὶ ἐκείνων τοῦ Ποσειδωνίου.

Ἐπειδὴ ὅμως, κατὰ ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Γαληνοῦ, ὁ Ἀθήναιος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ποσειδωνίου καὶ συνεπῶς ἡ ἀκμὴ αὐτοῦ πρέπει ἤδη νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν 1ον αἰῶνα π. Χ., ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῇ καὶ κατὰ πόσον ἡ κριτικὴ τοῦ Περί Πνεύματος ἐστρέφετο ἀμέσως ἢ ἐμμέσως καὶ κατὰ τῆς Πνευματικῆς Σχολῆς, τὸ ἀντίθετον δηλαδὴ τῶν ὄσων ὑπεστήριζεν ἄλλοτε ὁ Neustadt. Ἡ ἐξέτασις αὕτη δὲν κατέληξεν εἰς ὀριστικὰ συμπεράσματα, ἐκ τοῦ λόγου ἰδίως ὅτι κατὰ γενικὸν κανόνα αἱ γνῶμαι τῶν Πνευματικῶν συμπίπτουν μετ' ἐκείνων τῶν Στωϊκῶν, ἐφ' ὅσον δὲν ἀκολουθοῦν τὸν Ἀριστοτέλη. Ἐν ὅμως γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ γνώμη τοῦ Jaeger, καθ' ἣν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Περί Πνεύματος ἦτο φιλόσοφος, τότε εἶναι πιθανώτερον ἢ κριτικὴ του νὰ στρέφεται ἐναντίον τῆς Στοᾶς ἢ ἐναντίον τῆς ἱατρικῆς αἰρέσεως.

Κατὰ τὰς ἐρεῦνας ὅμως ταύτας προέκυψε καὶ ἡ πιθανότης ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου ἐγνώριζε καὶ τὰ ἔργα τοῦ ἱατροῦ Ἀσκληπιάδου, ἀκμάσαντος τὸν 1ον αἰῶνα π. Χ. Οὗτος, ὡς γνωστόν, μετὰ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Θεμίσωνος ὑπῆρξαν οἱ ἰδρυταὶ τῆς Μεθοδικῆς αἰρέσεως. Ὁ Ἀσκληπιάδης ἐξ ἄλλου ἦτο μαθητὴς τῶν Ἐπικουρείων καὶ συνεπῶς ἠκολούθει τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν. Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν νὰ ἐπεκτείνῃ αὐτὴν καὶ ἐπὶ τῶν σωμάτων τῶν ἐμβίων. Ἀντὶ ὅμως τῆς χρησιμοποίησεως ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κενοῦ, εἰσήγαγε νέαν ὄρολογίαν, ἀποκαλῶν αὐτὰ ὄγκους καὶ πόρους, ὡς μαρτυροῦν ὁ Σωρανός, ὁ Γαληνός καὶ ὁ Σέξτος. Ἀλλὰ καὶ τὸ Περὶ Πνεύματος ἐπανειλημμένως χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον ὄγκος πρὸς δήλωσιν τῶν συμμαγῶν συστατικῶν τοῦ σώματος. Ἴσως καὶ ἡ ἐν τῷ βιβλίῳ ὑποστηριζομένη ἀνεξαρτησία τοῦ σφυγμοῦ ἀπὸ τῆς ἀναπνοῆς βασίζεται ἐπὶ ἄλλης ἐργασίας τοῦ Ἀσκληπιάδου, ἐν τῇ ὁποίᾳ, κατὰ Γαληνόν, διερευνᾷ τὸ θέμα τοῦτο.

Ὁ κ. Χ. Τοῦλ, ἐκτὸς τῆς κριτικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ κειμένου καὶ τῆς μελέτης τῶν πηγῶν τοῦ Περὶ Πνεύματος, ἐπεχείρησε καὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ εἰς τὴν καθομιλουμένην. Τοῦτο δὲν ὑπῆρξεν εὐχερές, διότι τὸ κείμενον περιῆλθεν ὑπὸ μορφὴν ἄκρως περιληπτικὴν καὶ ἐπὶ πλέον ἔχει κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπορητικὸν χαρακτῆρα, σπανίως καταλήγον εἰς συμπέρασμα. Διὰ τοῦτο ὅλοι οἱ μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντες μὲ τὸ βιβλίον τὸ ἀπεκάλεσαν σκοτεινὸν καὶ πολλάκις ἀκατάληπτον. Ἡ κυριωτέρα δυσκολία εἰς τὴν ἀπόδοσιν ὑπῆρξεν ἡ ὀρθὴ συμπλήρωσις τῶν παραλειπομένων καὶ ἐξυπακουομένων. Διὰ τοῦτο ἡ μετάφρασις τοῦ κ. Χ. Τοῦλ ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς παράφρασιν. Εἰς διάφορα δὲ σημεία αὐτῆς ἠναγκάσθη νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τῶν προηγουμένων μεταφράσεων, ἐν τῇ προσπαθείᾳ ὅπως διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν ἑλλειπτικῶν φράσεων ἀποδώσῃ τὸ ὀρθὸν νόημα τοῦ συγγραφέως. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ ταύτῃ, ὡς νομίζομεν, ἰκανῶς συνέβαλεν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου, λόγῳ καὶ τῆς μακρᾶς ἀπασχολήσεως αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀρχαίων ἱατρικῶν κειμένων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς ἀναδρομῆς εἰς ὅλα τὰ σχετικὰ φιλοσοφικὰ κείμενα. Διὰ τοῦτο θεωρῶ ἐπιβαλλομένην τὴν δημοσίευσιν τῆς ὡς ἄνω ἐργασίας τοῦ κ. Χάρη Τοῦλ εἰς τὴν σειρὰν τῶν Πραγματειῶν τῆς Ἀκαδημίας.

ZUSAMMENFASSUNG

Seit der grundlegenden Arbeit von W. Jäger (1913) wird allgemein angenommen, dass die pseudo-aristotelische Schrift *De Spiritu* von einem unbekanntem Peripatetiker in der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts

v. Chr. verfasst wurde. Sein Ziel war die physiologischen Schlussfolgerungen in Frage zu stellen, zu welchen die anatomischen Entdeckungen von Herophilos und Erasistratos geführt hatten. Denn durch sie wurden grundlegende Dogmen der aristotelischen Physiologie angefochten, wie z. B. dass der Sitz der Vernunft, der Empfindungen und der Bewegungen sich im Herz befindet. Zugleich werden auch einige stoischen Meinungen angegriffen, wie z. B. dass die Seele keine Einheit, sondern eine Mischung von Feuer und Pneuma ist.

Prof. H. Toole folgte in seinen Schlussfolgerungen im allgemeinen W. Jäger. Als Mediziner jedoch untersuchte er im weiteren Umfang die Beziehungen von *De Spiritu* zu der zeitgenössischen Medizin. Zuerst musste die Abhängigkeit der Schrift von den biologischen Werken des Aristoteles ergründet werden. Sie erwies sich als besonders eng, so dass die Frage gestellt werden musste, ob eine kontinuierliche Benutzung dieser Werke von der allgemeinen Ausgabe des *Corpus Aristotelicum* durch Andronikos von Rhodos überhaupt möglich war.

Die Polemik von *De Spiritu* gegen Erasistratos ist offenbar, obwohl er niemals namentlich erwähnt wird. Doch wird der zeitgenössische Arzt Aristogenes zitiert, der ähnliche Meinungen äusserte. Die Beziehungen der Schrift zu der älteren Stoa wurden von Jäger ausführlich erörtert. Es besteht aber die Möglichkeit, dass auch die Werke von Poseidonios dem Verfasser bekannt waren. Viel schwieriger ist die Frage, ob auch gegen Athenaios, den Gründer der pneumatischen Sekte, der nach Galenos ein Schüler des vorerwähnten Philosophen war, eine Polemik geführt wird. Die Schwierigkeit besteht darin, dass die theoretischen Meinungen der Pneumatiker weitgehend mit denen der Stoiker zusammenfallen. Ist jedoch der Verfasser ein Philosoph, wie von Jäger angenommen wird, dann richtet sich seine Polemik wahrscheinlicher gegen die stoischen Meinungen.

Die Suche nach den medizinischen Beziehungen von *De Spiritu* führte aber zu dem Ergebniss, dass vielleicht auch die Arbeiten des Arztes Asklepiades (erstes Jahrhundert v. Chr.) dem Verfasser bekannt waren. Von Verfasser wird nämlich der Ausdruck ὄγκοι wiederholt benutzt, um die festen Bestandteile des Körpers zu bezeichnen. Nach Zeugnis aber von Soranos, Sextus und Galenos, wurde diese Bezeich-

nung zuerst durch Asklepiades in die Medizin eingeführt. Vielleicht befindet sich auch eine zweite Anspielung auf eine andere Arbeit von Asklepiades, in welcher die Unabhängigkeit von Puls und Atmung bewiesen wurde.

Prof. Toole bereitet eine Übersetzung bzw. eine Paraphrase in neugriechisch von De Spiritu vor. Die elliptische Schreibweise der Schrift zwang öfters zur Paraphrase, um den vermutlichen Sinn der Sätze zu ergänzen. Doch es ist zu erwarten, dass Prof. Toole oft den richtigen Sinn treffen wird, so dass seine Übersetzung zugleich auch ein Beitrag für das Verständniss der Schrift zu betrachten ist.